

İbrahim Gülşeni'nin Farsça Tevhidi: Tanıtım ve Tenkitli Neşir

Elif NAMOĞLU ÇEVİKER*

Esra YÖRDEM***

Öz

Anadolu'nun etkili tasavvuf ekollerinden biri olan Halvetiliğin Gülşenilik kolunun kurucusu İbrahim Gülşeni, üç dilde şiir yazmış önemli bir şair ve sûfidir. Tasavvufi ve edebî kişiliğiyle öne çıkan şair, siyasi kimliği ile de göze çarpmaktadır. Yaşamını Diyarbakır, Tebriz ve Mısır'da geçiren Gülşeni, döneminin önemli şair, âlim ve devlet adamları ile tanışmış; kısa zamanda Türk tasavvuf tarihinin önemli ve etkili bir ismi olmuş ve Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazdığı manzum eserlerle de adından söz ettirmiştir. Bugüne kadar eserlerinden bazıları tez ve makale olarak yayımlanmış olan şairin Farsça eserleri arasında Mevlânâ'nın etkisinin açıkça görüldüğü, *Mesnevî*'ye nazire olarak kaleme alınan *Ma'nevî*'si, Farsça rubai ve tuyuğlardan oluşan *Kenzü'l-cevâhir* adlı eseri ve Farsça Divan'ı bulunmaktadır. Bu çalışmada İbrahim Gülşeni'nin Farsça eserleri arasından Farsça *Divan*'ındaki tevhidin incelenmesi ve tenkitli neşrinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle Gülşeni'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra tevhidin içerik değerlendirmesi yapılmış ve dört yazma eserden faydalanılarak tenkitli neşri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Gülşeni, Farsça Divan, Tevhid, Tasavvuf, Şiir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türkiye.

Elmek: elif.namoglu@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0696-4180>.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türkiye.

Elmek: esra.cakar@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8008-2127>.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.09.2020

DOI: diledeara.778778

The Critical Edition of Persian Tawhid Written by İbrahim Gölşeni

Abstract

İbrahim Gölşeni, the founder of the 'Gölşeni' sect, branch of Halvetism, one of the effective Sufi scholars of Anatolia, is an important poet and sufis who wrote poetry in three languages. Standing out with his mystical and literary personality, the poet also stood out with his political identity. Spending his life in Diyarbakır, Tabriz and Egypt, Gölşeni met important poets, scholars and statesmen of his time; soon became an important and influential name in the history of Turkish sufism and made a name for himself in verse works written in Turkish, Persian and Arabic. Some of his works, which have been published as a thesis and article so far, include *Manevi*, which the influence of Mevlana was clearly visible, *Kenzu'l-cevahir* and *Persian Divan*. In this study, it is aimed to introduce the Persian Divan among the Persian works of İbrahim Gölşeni and the Persian tawhid within this *Divan* and to prepare the critical edition of the tawhid. After giving brief information about the poet's life and works in the study, the evaluation of the tawhid was made, and in the end, the critical edition was presented by making use of four manuscripts.

Keywords: İbrahim Gölşeni, Persian Divan, Tawhid, Sufism, Poetry.

Extended Summary

The founder of the ‘Gülşeni’ sect, sufi and poet İbrahim Gülşeni lived in the last half of the 15th century and in the first half of the 16th century. The most important work that gives information about his life is ‘Menakıb-ı İbrahim Gülşeni’, which was written by Muhyi Gülşeni. Although there are different information about the date of birth and place of birth, according to the information mentioned, he was born in Diyarbakır in 826/1423 and died in Egypt in 940/1534.

His father Sheikh Muhammad al-Amidi was a scholar who had works on fiqh, kalam, logic and sufism. Her mother Hediyeullah was the daughter of Molla Serefuddin, who was a teacher in Aintab. After his father passed away, his uncle Seydi Ali interested in his education. He studied madrasa in Tabriz and started to be called Molla İbrahim. After finding the opportunity to meet Akkoyunlu Sultan Uzun Hasan (d. 882/1478), he held important positions. Meanwhile, meeting with the sheikh Dede Ömer Ruşeni (d. 892/1487) completely changed his life. Dede Ömer Ruşeni declared him the successor and put him in charge of the sect. Sultan Yakup (d. 896/1490), who passed to the throne of Akkoyunlu after the death of Uzun Hasan, also respected Gülşeni. After the death of Sultan Yakup, İbrahim Gülşeni went to pilgrimage in 900/1495 with many of his followers due to the throne fights that appeared in the Akkoyunlu dynasty. Here he met some Egyptian scholars. He returned to Diyarbakır because of Shah Ismail’s capture of Tabriz. Here he began to write his work which is called “*Manevi*”. İbrahim Gülşeni went to Cairo from here and met with Memluk Sultan Kansu Gavri (d. 922/1516). The Memluk Sultan respected him and made a shrine for the sheikh. Gülşeni started his activities in this dervish lodge. When the Ottoman sultan Yavuz Sultan Selim (d. 926/1520) conquered Egypt, he visited him and allocated land to the sheikh. İbrahim Gülşeni continued his guidance activities in this dervish lodge called ‘Gülşeniyye Asitane’. Due to a large number of disciples gathered around him, he was complained to Kanuni Sultan Süleyman (d. 974/1566) and was invited to Istanbul with the thought that he could make a revolt. In 935/1528-29, İbrahim

GĐlřeni, who came to Istanbul with his son Ahmed Hayali and his two caliphs, had the opportunity to meet with Kanuni Sultan SĐleyman and the Sultan respected to him. İbrahim GĐlřeni, who stayed in Istanbul for a year, lived for another 5 years after returning to Egypt and died on 940/23 April 1534.

İbrahim GĐlřeni who wrote various works in three languages (Arabic, Persian and Turkish) studied religious and mystical issues in his works. The effects of Mevlana, Yunus Emre (d. 720/1320?), Nesimi (d. 820/1417?), Hafız şirazi (d. 792/1390) and Sheikh Dede Đmer Ruşeni can be seen in these works. Among his Turkish works: The “*Turkish Divan*”, which contains more than 24 thousand couplets; the “*Pend-name*”, which gives advices to the reader; “*oban-name*” which is located in the *Masnavi* of Mevlana whose subject is about “Shepherd and Hz. Musa”; “*Tahkikat-ı GĐlřeni*”, where sufistic issues are discussed; “*The Seniority*” which was written in the form of masnavi; and “*Simuriname*”. His Arabic work: *Arabic Divan* which is consisting of 10 thousand couplets in response to İbnu'l-Farız's (d. 632/1235) work ‘*Ta'ıyyetü'l-Kübra*'. And his Persian works: “*Kenzu'l-Cevahir*” which is written in the form of rubai, and where religious and sufistic issues are explained; “*Manevi*” which was written in response to Mevlana's *Masnavi* and “*Persian Divan*”.

In this study, the criticized edition of the Persian tawhid within the Persian Divan of İbrahim GĐlřeni is presented and analysed. As it is known, tawhid is a literary genre that deals with the existence and unity of Allah. In this verse, which consists of 320 couplets, İbrahim GĐlřeni focused on the existence and unity of God, his attributes, force, greatness, creation of the universe and human beings. He praised the Prophet with various attributes, who was sent as a mercy to the worlds. While explaining all of these, İbrahim GĐlřeni made quotations from Quran and hadiths, mentioned some sufi principles like “unity of existence” and also his sufi thought. In his couplets, he emphasized that a person must clear his heart from all desires and aspirations, must be know the opportunity when alive and understand the meaning of die before dying by taking out the suspicions from heart. At the same time, he stated that on the way to reach God person must be aware of own weakness. Also since humankind will lose his way without a guide, a guide is necessary in order not to leave the right way. In this respect, GĐlřeni mentioned his own sheikh Ruşeni with praise.

Giriş

Halvetiliğin Gülşeniyye kolunun kurucusu olan İbrahim Gülşenî'nin hayatına dair ilk bilgileri Muhyî-i Gülşenî tarafından kaleme alınan *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı çalışmadan ediniyoruz. Bu eser bir menakıbname olmasına rağmen tarihsel bilgiler de barındırmaktadır. Önemli bir tarikat büyüğü olan İbrahim Gülşenî, aynı zamanda hacimli manzum eserlere sahip bir şairdir. Şairin Türkçe ve Arapça divanları hakkında tezler hazırlanmış, eserlerinden bazıları makale suretinde neşredilmiştir. Rubai ve tuyuğlardan oluşan *Kenzü'l-Cevâhir* adlı eseri ve Farsça *Divan*'ı hakkında ise bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamakla birlikte elimizde sadece Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sine nazire olarak yazılmış olan hacimli eseri *Ma'nevî* ile ilgili La'lî Mehmed Fenâî tarafından eserin ilk 500 beytine yapılmış olan şerhin neşri bulunmaktadır.¹ İbrahim Gülşenî gibi önemli bir mutasavvıfın düşünce dünyasının anlaşılabilmesi şüphesiz eserlerinin tümünün tenkitli neşirlerinin gerçekleşmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda Gülşenî'nin Farsça *Divan*'ı Dr. Öğr. Üyesi Turgay Şafak ile birlikte tarafımızdan çalışılmaktadır. Bu çalışmanın bir başlangıcı olarak, bahsi geçen *Divan* içinde yer alan Farsça tevhidin tenkitli neşri hazırlanmış ve incelemesi yapılmıştır. Mesnevi nazım şeklinde kaleme alınan bu manzume, Gülşenî'nin Farsça şiirinden ve Farsça şiirinde yer vermiş olduğu tasavvufî düşüncesine dair bir numune teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Gülşenî'nin Farsça tevhidinin tenkitli neşrine geçmeden önce hayatı ve eserlerine dair bilgiler ile Farsça *Divan*'ın tespit edilen nüshalarının tanıtımı yapılacaktır.

1. İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)

1.1. Hayatı

15. yüzyılın ilk yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İbrahim Gülşenî'nin hayatına dair bilgi veren en önemli kaynak Muhyî-i Gülşenî tarafından kaleme alınmış *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* (Muhyî-i Gülşenî 2014) adlı

¹ Bu eser Ayhan Tek tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Tek 2009.

eserdir. Muhyî-i Gülşeni onun nerede ve hangi tarihte doğduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir ancak 940/1534 yılında vefat ettiğini ve bu esnada 114 yaşında olduğunu dile getirmiştir. Bu ifadelere göre 826/1423 yılında doğmuş olması gerekir. (Konur 2000: 105; Azamat 2000: 301; Muhyî-i Gülşeni 2014: 13) Gülşeni'nin hayatına dair bilgi veren bir diğerkaynak da, Mehmed Sami'nin *Esmâru Esrâr* (Sami 1316: 28) adlı eseridir. Buradaki bilgilere göre İbrahim Gülşeni 826/1423 yılında dünyaya gelmiş, 114 yıl yaşamış ve 940/1534 yılında vefat etmiştir. Nev'izâde Atâi (ö. 1045/1635) herhangi bir kaynak göstermeden onun 830/1427 tarihinde doğduğunu dile getirir. (Nev'izâde Atâyî 2017: 389) Doğum tarihi gibi doğum yeri hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan biri onun Diyarbakır'da dünyaya geldiğidir. Babasının türbesinin burada olması bu görüşü desteklemektedir. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde onun 830/1427 tarihinde Diyarbakır'da doğduğunu ifade etmektedir. (Bursalı Mehmet Tahir 2016: 16) Muhammed Ali Terbiyet ise *Danişmendân-ı Azerbaycan* adlı kitabında onun aynı tarihte Berdaa'da doğduğunu dile getirmiştir. (Terbiyet 1377: 458)

Babası Şeyh Muhammed el-Âmidî fıkıh, kelim, mantık ve tasavvuf ile ilgili eserleri bulunan bir âlimdir. (Azamat 2000: 302) Baba tarafından soyu Oğuz Kağan'a dayandırılan İbrahim Gülşeni'nin annesi ise Antep'te müderrislik yapan Molla Şerefüddîn'in kızı Hediye-tullâh'tır.² (Konur 2000: 104; Muhyî-i Gülşeni 2014: 13)

Babası vefat ettikten sonra amcası Seydî Ali onun yetiştirilmesi ile ilgilenmiştir. Dört yaşına geldiğinde *Kur'ân-ı Kerim*'i hatmetmiş, tefsir ve hadis kitapları okumakla meşgul olmuştur. On beş yaşına geldiğinde ise tefsir, kelim, hadis, matematik, edebiyat ve mantık gibi ilimleri öğrenmek için Maveraünnehir'e doğru yola çıkmış fakat Tebriz'e vardığında Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın (ö. 882/1478) kazaskeri Molla Hasan ile karşılaşmış ve Molla Hasan, İbrahim Gülşeni'yi Tebriz'de kalmaya ikna etmiştir. Burada aldığı medrese eğitiminden sonra İbrahim Gülşeni artık Molla İbrahim adıyla anılmaya başlamıştır. (Konur 2000: 105; Azamat 2000: 302) Uzun Hasan ile tanışma imkânı bulduktan sonra önemli görevlerde bulunmuş ve Uzun Hasan tarafından kendisine her an huzura girip çıkabilmesi için tarhan

² Cemâleddin el-Hulvî ise annesinin adının Şerife olduğunu belirtmektedir: Hulvî 1993: 523.

unvanı verilmiştir. (Konur 2000: 106; Azamat 2000: 302)

Hayatını değiştiren en önemli olay ise mürşidi Dede Ömer Ruşenî (ö. 892/1487)³ ile tanışmasıdır: Uzun Hasan'ın Karabağ'da bulunan kardeşi Üveys (ö. 880/1475), derviş kıyafeti ile Tebriz'e gelir. Sultan Hasan başındaki tacın kime ait olduğunu sorar. Üveys tacın Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî'ye ait olduğunu söyler ve ondan övgüyle bahseder. Uzun Hasan onu görmeyi arzu eder ve şeyhi davet için İbrahim Gülşenî'yi Karabağ'a gönderir. Ruşenî ile karşılaşan Gülşenî ona hayran kalır ve şeyhe intisap eder. (Muhyî-i Gülşenî 2014: 16) Dede Ömer Ruşenî'nin Tebriz'e gelişi Uzun Hasan döneminde olduğu için İbrahim Gülşenî, 1478 yılından önce şeyhe intisap etmiş olmalıdır. Bu dönemden sonra şiddetli bir cezbe hali yaşayan Gülşenî, şeyhinin gözetimi altında seyr-u sülûkunu tamamlamıştır. Dede Ömer Ruşenî, vefatından birkaç gün önce (ö. 892/1487) Gülşenî'yi postnişini ilan edip tarikatın başına geçirmiştir. (Azamat 2000: 302; Konur 2000: 109)

Uzun Hasan'ın vefatından sonra Akkoyunlu hükümdarı olan Sultan Yakup (ö. 896/1490) da Gülşenî'ye saygı göstermiş ve askerinin maneviyatını artırmak için bazı savaşlarda onu da beraberinde götürmüştür. Sultan Yakup'un 896/1490 yılında vefatından sonra Akkoyunlu hanedanı içinde taht kavgaları baş göstermiştir. Bu süre içinde İbrahim Gülşenî beraberinde çok sayıda müridiyle 900/1495 yılında hacca gitmiştir. Mekke'de bazı Mısırlı âlimlerle tanışma imkânı bulmuştur. Gülşenî hac ziyaretinden sonra Tebriz'e dönmüş fakat Şah İsmail (ö. 930/1524)'in 907/1502'de Tebriz'i ele geçirmesi sebebiyle ailesini de yanına alarak Diyarbakır'a dönmüştür. (Azamat 2000: 302; Tek 2009: 26) Kaynaklarda yer alan ifadelerle göre burada Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak kaleme aldığı *Ma'nevî* adlı eserini yazmaya başlamıştır. Diyarbakır'dan Maraş'a giden İbrahim Gülşenî oradan Kudüs'e gitmek üzere hareket etmiştir. Nefis terbiyesi için burada 40 gün kadar halvette kaldıktan sonra Mısır'a gitme kararı almıştır. Mısır'da Kahire yakınlarında bulunan Birketü'l-Hac adlı yerde bir süre konaklamıştır. Burada Memlûk Sultanı Kansu Gavri (ö. 922/1516) ile görüşmüştür. Kansu Gavri şeyhe hürmet göstermiş ve kendisine Kubbetü'l-Mustafa adlı yerde küçük bir tekke yaptırmıştır. (Azamat 2000: 302; Tek 2009: 26; Muhyî-i Gülşenî 2014: 23) İbrahim Gülşenî burada irşad faaliyetlerine başlamıştır. Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) Mısır'ı fethettiğinde

3 XV. yüzyıl Halvetî şeyhlerinden olup mutasavvıf şairdir. Uzun 1994: 81-83.

şeyhi ziyarette bulunmuş ve bir isteği olup olmadığını sormuştur. İbrahim Gülşeni de Müeyyedyiye Camii yakınlarında bulunan Bergavallık adlı arazinin kendilerine tahsis edilip bir dergâh yapılmasını rica etmiştir. 926/1519-20 yılında başlanan tekke inşaatı 931/1524-25 yılında tamamlanmıştır. Bu tekke Gülşeniye Âsitâne'si adıyla bilinmektedir. (Hulvî 1993: 531 – 532; Konur 2000: 130)

Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) zamanında Mısır valisi Ahmed Paşa (ö. 930/1524)'nın isyanı bastırıldıktan sonra 931/1525 yılında Sadrazam İbrahim Paşa (ö. 942/1536) Mısır'a gönderilmiştir. Bölgenin ileri gelen kişileri ve bazı şeyhler kendisini ziyaret etmiş olmasına rağmen İbrahim Gülşeni ziyaret için oğlu Ahmed Hayalî (ö. 977/1570)'yi göndermiştir. Bu durumdan memnun olmayan İbrahim Paşa şeyh hakkında inceleme başlatmış ve şeyhin çok sayıda müridi olduğunu ve bir isyan çıkaracağını düşündüğünü belirterek şeyhi İstanbul'a getirtmiştir. İbrahim Paşa, 935/1528-29 yılında oğlu Ahmed Hayalî ve iki halifesi ile İstanbul'a gelen İbrahim Gülşeni hakkında çeşitli araştırmalarda bulunmuş ve *Ma'nevî* adlı eserini Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)'ye incelemiştir. Şeyh hakkında olumsuz bir şey öğrenemeyen İbrahim Paşa, onu padişahla görüşürmeden Mısır'a geri gönderme düşüncesinde olmasına rağmen şeyh, Kanuni Sultan Süleyman ile görüşme fırsatını bulmuştur. Padişah bu olaydan haberdar olmuş ve şeyhe hürmet göstermiş hatta artık görmez olan gözlerini tedavi ettirmiştir. Bir yıl İstanbul'da kalan İbrahim Gülşeni, Mısır'a döndükten sonra beş yıl daha yaşamış ve 9 Şevval 940/23 Nisan 1534 tarihinde vefat etmiştir. Ölümüne ebced hesabıyla şu tarih düşürülmüştür: "Mâte kutbü'z-zamân İbrâhîm."⁴ (Azamat 2000: 303; Konur 2000: 129; Muhyî-i Gülşeni 2014: 26) Hulvî diğer kaynaklardan farklı olarak Gülşeni'nin vefat tarihini 964/1556-57 olarak kaydetmiştir. (Hulvî 1993: 537)

1.2. Eserleri

Eserlerinde dinî ve tasavvufi konuları işleyen İbrahim Gülşeni Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde çeşitli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerde Mevlânâ, Yunus Emre (ö. 720/1320 ?), Nesîmî (ö. 820/1417 ?), Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390) ve şeyhi Dede Ömer Rüşeni'nin etkileri görülmektedir.

⁴ "Zamanın ermişlerinin başı İbrahim öldü."

1.2.1. Türkçe Eserleri

Türkçe Divanı: 24 binden fazla beyti ihtiva eden bu eser hem edebî açıdan hem de dil bakımından büyük önem taşımaktadır. İbrahim Gülşenî'nin Türkçe *Divan*'ı Mehmet Akay tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. (Akay 1996) Ayrıca Betül Sinsoysal tarafından da yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. (Sinsoysal 2017) *Pend-nâme*: Tasavvufi konuların işlendiği bu eserde dünya nimetlerine karşı gösterilmesi gereken tavır, aşk, muhabbet, iyilik, çalışma ve melamet gibi konular anlatılmaktadır. Okuyucuya nasihat ve öğüt veren bir eserdir. (Konur 2000: 177; Tek 2009: 40) Bu eser Alim Yıldız tarafından makale olarak çalışılmıştır. (Yıldız 2002) *Çoban-nâme*: İbrahim Gülşenî bu eserinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan "Çoban ile Hz. Musa" hikâyesini işlemektedir. (Konur 2000: 178; Azamat 2000: 304; Tek 2009: 40) *Tahkikat-ı Gülşenî*: Tasavvufi konuların işlendiği mensur bir eserdir. Eser içinde Mevlânâ ve Attar gibi bazı mutasavvıflardan şiirler şerh edilmiştir. (Konur 2000: 178; Azamat 2000: 304; Tek 2009: 40; Sinsoysal 2017: 8) *Kıdemnâme*: İbrahim Gülşenî mesnevi tarzda kaleme aldığı bu eserinde Allah'ın beka âleminin tek hâkimi olduğu, insanın yaratılışı, kâinatın varlığı, insanların Allah'a karşı vazifeleri, ölüm ve kıyamet gününde insanların yeniden diriltirilip bir araya getirilmesi gibi tasavvufi konuları anlatmaktadır. Bu eserin Mehmet Sait Çalka tarafından incelenerek tenkitli metni hazırlanmıştır. (Çalka 2017) *Sîmurgnâme*: Muhyî bu eserin 30 bin beyit olduğunu ifade etmektedir. (Azamat 2000: 304; Akben 2012: 499)

1.2.2. Arapça Eserleri

Arapça Divanı: Arapça şiirlerinde Halilî mahlasını kullanan İbrahim Gülşenî'nin İbnü'l-Fâriz'ın (ö. 632/1235) *et-Tâ'yyetü'l-Kübrâ*'sına nazire olarak kaleme aldığı 10 bin beyitlik divanıdır. Gülşenî, bu eserinde şathiyat tarzında şiirler kaleme almıştır. (Akay 1996: XXXI-XXXII; Azamat 2000: 304; Konur 2000: 178; Tek 2009: 42) Bu eser Abdullah Kızılcık tarafından yayınlanmıştır. (Kızılcık 2006)

1.2.3. Farsça Eserleri

Kenzü'l-Cevâhir: Rubai ve tuyuğ nazım şekilleriyle kaleme alınan bu eserde dinî ve tasavvufi konular sade bir dille anlatılmıştır. Yaklaşık olarak 7500

beyitten ibarettir. *Ma'nevî*: İbrahim Gülşenî bu eserini Mevlânâ Celaledîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sine nazire olarak kaleme almıştır. Remel bahrinde yazdığı eser yaklaşık olarak 40 bin beyitten ibarettir. Bu eserin ilk 500 beyti La'lî Mehmed Fenâî (ö. 1112/1700-01) tarafından şerh edilmiştir. (Tek 2009) Farsça *Divanı*:⁵ İbrahim Gülşenî'nin Farsça kaleme aldığı bu divanda Mevlânâ, Hafız-ı Şîrâzî ve Yunus Emre'nin etkisi görülmektedir.

2. Gülşenî'nin Farsça Tevhidi

İbrahim Gülşenî'nin mesnevi nazım şekliyle kaleme almış olduğu Farsça tevhidi Farsça *Divan*'ı içinde yer alır. Toplam 320 beyitten oluşan tevhidin ilk 64 beyti aruz vezninin mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbı, 65. beyitten itibaren ise fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile yazılmıştır. Aşağıda, tenkitli neşirini hazırladığımız manzumede anlatılan silsileye uyarak tevhidin muhtevasına dair bilgiler verilecektir.

2.1. Muhtevası

Şair manzumeye; gönülden dünya bağı kopartılmadığı sürece zikrin, ibadetin bir manasının olmayacağını ifade ettiği beyti ile başlar:

اگر نگشایی از دل عقد دنیا چه سود از ذکر و فکر و خواندن اسما

Gönülden dünya bağı çözmezsen; zikrin, fikrin ve esmâ-i hüsnâ okumanın ne faydası var? (b. 1)

Gülşenî burada zikrin, ibadetin hakiki olması için kişinin kendi varlığı dâhil gönlünde yer eden her türlü dünyevi bağdan kurtulması gerektiğini vurgular. Beytin devamında tevhid türünün konusu gereği olan Allah'ın varlığı ve birliği, kudreti, yüceliği, eşsizliğinin dile getirilmesi ile isim ve sıfatları, kâinatı tezahürleri, kâinatın ve insanoğlunun yaratılışı üzerinde durulur. Kâinatı tüm varlıklar şüphesiz Yaradan'ın sıfat ve makamına işaret eder. İlahi hakikatleri idrak ve müşahede etmek yani ilahi sırâ vâkıf olmak güçtür. Sır, müşahede mahalli olarak bilinir ve mana itibarıyla mevcuttur. İlahi sır, zahiri idraki mümkün olmayan ancak batınî manası ile gönül ehli ve keşf sahiplerinin

5 Farsça *Divan*'ın tenkitli neşir Dr. Öğr. Üyesi Turgay Şafak, Dr. Öğr. Üyesi Esra Yördem ve Dr. Öğr. Üyesi Elif Çeviker tarafından hazırlanmaktadır.

idrak edebildiği hakikattir. (Kuşeyrî 2012: 169, 182; Uludağ 2012: 317) Gülşenî, beyitlerinde bu hakikate vurgu yapar. Gülşenî'nin ifadesine göre Yaradan'ı idrak, diğer tüm idraklerin ötesindedir ve idrak edilebilecek olan, Yaradan'ın muhabbetinin zevkidir; bu zevke de herkesin varabilmesi mümkün değildir. Allah'ın yaratma kudretinden bir sır, ruhların yaratıldığı yani beyitlerde 'dem' diye tabir edilen elest (Allah'ın ruhları yarattıktan sonra sorduğu, "Elestü bi-rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorulduğu zaman) anıdır. 'Dem' için kullanılan bir başka anlam da; "*Hakk'ın feyzinden ibaret olan Rahmanî nefes*" ve "*tecellinin zuhur anı*"dır. Mevlevîlerde buna "Hû" denmektedir. (Uludağ 2012: 102) Bu manada manzumede tevhid sırlarının anlatımı ve kavranmasına yönelik Hallac-ı Mansûr'un adı anılır:

چو منصور از انا نیاری دمی تو نگنجد چون انا اندر دم هو
انا از هستی منصور شد دم انا چبود نگنجد دم در آن دم

Mansur gibi ben (ene) 'den söz edemezsen senin benliğin (enâniyyet) onun nefesine (نفخت فيه من روحی) nasıl sığar? Ene, Mansur'un varlığı için yaratıldı. Ene nedir? Üfleme (نفخت) dahi Ene sırrına idrak anına sığmaz ve anlaşılmaz. (b. 12)

Beyitte ben'den yani kendi varlığından bahseden bir kimsenin dem anına yani hakikati içeren tek gerçek zamana erişemeyeceği vurgulanmaktadır.

Allah'ın gücü ve kudreti, sıfatları uçsuz bucaksız ummana/deryaya benzetilir. (Uludağ 2012: 64) İnci elde etmek yani vahdet sırrına ermek için bu denize gark olmak gerekir. Böylece vahdet sırrına eren insan-ı kâmil 'Mutlak Varlık'a karışır. Gülşenî, gayb âleminde gizlenmiş ve şehadet âleminde seçkin olarak bulunan Mutlak Varlık'ı bir eşi görülmemiş, eşi benzeri olmayan inci tasviri ile ifade eder. (b. 15-22) Bu benzetmenin ifade edildiği beyitlerde "*Gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim...*" kudsî hadisine işaret vardır. (b. 15, 16, 21) Yine şair, vahdeti temsil etmede 'güneş' benzetmesine de yer verir:

دُری کو از بیتی بی نظیرست چو خور فردیتش از ناگزیرست

O, eşi benzeri olmayan bir incidir; güneş gibi, birliği kaçınılmazdır. (b. 22) Vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd görüşlerinin yansıtıldığı beyitlerden

sonra varlığın ilki ve tüm güzelliklerin tecellisi, insanoğlunun özü olarak anılan Hz. Peygamber (sav)'den, kâinat ve mevcudatın yaratılışından bahsedilir. (b. 31-64) Yukarıda zikredildiği üzere “gizli bir hazine” olan Mutlak Varlık, Hakikat-i Muhammediyye’de zuhur etmiş; tüm eşya O’nun veçhinden görünür olmuştur. (b. 36-47) Allah’ın yaratma kudreti ifade edilirken “*كُنْ فَكُنْ*” (kün fe-kân) kavramı ile Kur’an’da birkaç yerde geçen “*كُنْ فَيَكُونُ*” (“Ol” (der) ve olur) (*Kur’ân*, Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47, 59, En’âm 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yasin 36/82, Mü’min 40/68) ayetine işaret edilir. (b. 53) Hz. Muhammed, “*Hakk’ın zat âleminden ilk tecellisi olan, diğer âlemlerin kendisinden zuhur ettiği ilk yaratılan nur*” (Ayverdi 2005) anlamında akl-ı küll olarak nitelendirilir ve beyitte “levlak” şeklinde geçen “levlake levlake lemâ halaktu’l-eflâk” (Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım) anlamındaki hadise telmihte bulunulur. (b. 58)

Gülşeni, devamında kendi cezbe hâline değinmekle birlikte müritlere ilahi sırra ulaşmada rehber olabilecek çeşitli nasihatler ve bilgileri içeren beyitlere yer verir.

Gülşeni’de İbn Arabî (ö. 638/1240), İbn Fârız (ö. 632/1235) ve Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) düşünceleriyle şekillenmiş olan vahdet-i vücûd anlayışı açık şekilde görülür. “Vahdet-i vücûd, Allah’tan başka hakikî hiçbir vücûd kabul etmeyen, bütün varlıkları Mutlak Vücûd’un isim ve sıfatlarının tezahürü, tecellisi sayarak hakikî varlığa nazaran onların ezeli ve ebedî yokluğu ifade ettiğini keşif ve tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufî bir meslektir.” (Erdem 1990: 38) İlahi tecelliye gark olmuş olan Gülşeni, sözüne ilahi sırlardan bahisle devam edeceğinden salıklere kendisini can kulağı ile dinlemelerini öğütler. Zira bahsedeceği şeyler, her iyi kimsenin kulağına küpe olacak, ilahi denizden çıkan mana incileridir. His gözüyle görülmesi mümkün olmayan bu hakikatleri tarif etmede “*لَا عَيْنٌ رَأَتْ*” (lâ aynün raet) (hiçbir gözün görmediği) remzi ile “*قَالَ اللَّهُ: أَخَذْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا حَظْرٌ عَلَى قَلْبٍ يَبْشُرُ*” (Tirmîzî 1978: 346-347) (*Allah (cc.) şöyle buyurdu ki; salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hatır ve hayaline gelmemiş olan nimetler hazırladım.*) hadisine işaret vardır. (b. 88) Bu hakikatler visal yani Allah’a ulaşma yolunda bilinmesi gereken şeylerdir.

Gülşeni’ye göre tevhid inancı, bilinci ve ilahi sırların bilinmesi ancak kalp gözü ve akıl kulağı ile mümkündür. Çünkü his kulağı buna sağırdr; his gözü ise kör ve şaşığıdır. Bu körlük, kalpte zan ve şüpheye yer verenlerde olur. Münkirlerin bu karanlığı ise kaçınılmazdır. Zira kör, doğru yolu inkâr eder. (b. 273-276)

Adem yani yokluk, Vücûd'un yani varlığın zıddını ifade eder. Gülşenî, salikin yokluk gibi saf/arınmış olması ve varlığından hiçbir eser bulunmaması gerektiği üzerinde durur:

چون عدم صافی روان و ساده شو
تا ازین هستی تو داری بود اثر
بهر درک این بیان آماده شو...
کی ز حال نیستان یابی خبر...
هر که زین هستش شود چون نیست بود
او بداند نیست را چه بود وجود

Yokluk gibi saf ve sade ol; bu beyanı anlamak için hazır ol... Sende bu varlıktan eser oldukça; yokluktan/yokluk hâlinden nasıl haberin olsun... Her kim varlığından yok olursa; varlığı yoklukla bilir. (b. 105, 107, 112)

Yani varlığından bir iz bulunduğu müddetçe kişinin yokluktan haberdar olabilmesi mümkün değildir.

Gülşenî, yine bu manayı idrak ve Mutlak Varlık'a ulaşmak için verdiği öğütlerde; kişinin tüm dünyevî bağlarından kurtulması, kalbini selim kılıp tüm heva, hırs ve heveslerden arındırıp saf ve temiz tutması, zan ve şüpheyi gönlünden atması gerektiğini söyler:

تا نگردی صاف قلب و دل سلیم
کی لنن تعلیم یابی از علیم

Kalbini saf gönlünü selim kılmadan ledünden nasıl haberin olsun? (b. 123)

Şair, kişiyi cehennemde rüsva eden şeyin kalbinin saf/temiz olmamasından kaynaklandığını ifade eder. *Kur 'ân'*'da Hesap/Kıyamet Günü, 'bazı yüzlerin parladığı [beyazladığı, ağardığı] ve bazı yüzlerin karardığı' gün şeklinde şöyle geçer:

«يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَدَقُّوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»

“Bazı yüzlerin parladığı [beyazladığı, ağardığı] ve bazı yüzlerin karardığı o (Hesap) Günü'nde yüzleri kararanlara: ‘İmana erdikten sonra hakikati inkâr mı ettiniz? O hâlde hakikati inkâr ettiğiniz için tadın bu azabı!’ (denilecek)”

(*Kur 'ân*, Âl-i İmrân 3/106) (Esed 2009: 167)

Yüzdeki bu karalığın kalpteki karalığın yansıması olduğunu ifade eden Gülşenî, zikredilen ayete iki yerde iktibas yapar:

آتش دوزخ برای غش بود
«يَوْمَ تَبْيَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوه»
ای بسا قلبی کزو رسوا شود
قلب صافی خود نماید هر گروه
کز سفیدی تیره شد بی اشتباه
قلب مغشوش است آن روی سیاه

Cehennem ateşini saf olmamaktadır; nicele kalplerinin saf olmamasından dolayı rüsva olur. "Yüzlerin karardığı ve ağardığı gün", her toplulukta saf kalp kendini gösterir. O kara yüz, saf olmayan kalptir; şüphesiz beyazlıktan (sonra) kararır. (b. 126-128)

بر نمود آن تیرهدل ظلمت شکوه
تا چو ظلمت شد ازو آن روی زرد

«يَوْمَ تَبْيَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوهُ»
رنگ دل بر چهره زردش بزدد

Yüzlerin karardığı ve ağardığı gün, o kara kalp simsiyah görünür. Kalbinin rengi, sarı suratına vurur; sarı yüz ondan dolayı kararır. (b. 282-283)

Münkirin gönlündeki bu karalığın sebebi körlüğünden yani doğru yolu inkâr etmesindedir. (b. 274-276, 281) Bununla birlikte *Kur'ân*'da, Kıyamet Günü Allah'a ancak kalb-i selîm ile gelenlerin fayda bulacağı ayeti yer alır:

"O gün ki, ne malın mülkün, ne de çoluk çocuğun bir yararı olmayacaktır; yalnızca Allah'ın huzuruna kötülükten korunmuş bir kalp [kalb-i selîm] ile çikanlar (kurtulacaktır)!" (*Kur'ân*, Şu'arâ 26/88-89) (Esed 2009: 904)

Gülşeni'nin öğütlerinden biri de, zamanı fırsat bilip ölmeden önce ölmenin idrakine varabilmektir. Ölmeden önce ölmeyi bilen kimse, iki cihanı da Bir'in nuru ile bir görür ve gönlü bu ilahi nurla aydınlanmış olarak yakîn bilen olur. (b. 129-135)

Salıklar için bir diğer önemli husus; Allah'a ulaşma yolunda aczinin farkında olarak dalalet düşmemek için bir rehberin gerekliliğidir. Kimin rehberi yoksa o kişinin yolunu kaybetme ve dalalet düşüp yolsuz kalma tehlikesi bulunur. Gülşeni bunu şu şekilde ifade eder:

هر که زان رهبر ندارد گمراه است
گر نخواهی گمراهی رهبر بجو
در ضلالت اوفتاده بی رهست
هست رهبر کن طلب نی نی مگو
چون ستون عالمست آن سروران
کی شود خالی جهان از رهبران

Kimin rehberi yoksa yolunu kaybeder; dalalet düşüp yolsuz kalır. Yolunu kaybetmek istemiyorsan rehber bul; rehber talep et, hayır deme. Cihan rehberlerden nasıl yoksun olur; o serverler âlemin sütunlarıdır. (b. 145-147)

Bu noktada Gülşeni, kendi rehberi ve şeyhi Rûşeni'nin de adını zikreder. Gülşeni'nin, varlık ve yokluk kavramlarına sıklıkla değindiği beyitlerin-

de kendinden geçtiği hâl ile ayık olduğu vakitlerin birbirinden ayırt edilemez olduğu görülür. Akli başında iken akılsız/divane oluşunu, kendinde olmama ile kendinde olmanın birlikte var oluşunu, var mı yok mu, hayal mi hakikat mi olduğunu bilemeyişi ifade ederken başındaki mutlak sevdâyı tarif eder ve varlığını yokluktan görür. Bu hâl ile hayret içinde olduğunu dile getirir. (b. 155-161) Hayret, “kalbe gelen bir tecelli sebebiyle salikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesi”dir. (Uludağ 2012: 163) Burada Gülşenî, bu hâli tarif ve izah etmekteki aciziyetinden de bahseder. Her şeyin beyanının marifet/hakikati bilmekle mümkün olduğunu belirtir.

Mana ve suret, birbirlerinden bağımsız olarak düşünülmemeyen iki önemli kavramdır. Gülşenî, manayı idrak etmek için sureti tasavvur etmenin ve müşahedenin etkisine; bu manada suretin gerekliliğine işaret eder. Suret mana için vardır; suretsiz yani nişanesiz varlığın vücut bulması güçtür. Mevlânâ'nın bir sözü bu hususu açıklar nitelikte bir ifade olarak zikredilebilir:

ظاهر آن شاخ اصل میوه است باطنا بهر ثمر شد شاخ هست (Mevlânâ 2007: 285)

Görünüşte ağacın dalı meyvenin aslıdır. Gerçekte dal meyve için var olmuştur.

Yani suret, manaya (asıl hakikate) ulaşmada gereklidir; bunun dışında ise sureti terk etmek, surete bağlanmamak gerekir. Gülşenî, salike sureti terk ettiği vakit manadan yani hakikatten başka bir şeyin görülmeyeceğini söyler ve bunu “ ما رأيت شيئاً إلا فيه ” (Hiçbir şey görmedim ki onda Hakk'ı görmeyeyim) sözü ile pekiştirir. (b. 182-184) Surete bakıp mananın idrakine varan ve hakikate erişen salik tevhibi bilip kendisini aradan çıkarır, her şeyde Hakk'ı görüp gayrısına kapılmaz ve o vakit fena makamına ulaşır.

Geçici olan suretten vazgeçip kalıcı olan manaya bakmayı ve ona yönelmeyi öğütleyen Gülşenî, surete olan bağın ziyanına ilaveten kin, haset, buğz ve hevedan da uzaklaşmayı nasihat eder; zira bunların sebep olduğu ateşin, cehennem ateşinden de beter olduğunu ifade eder. (b. 202) Kötü huy, kişiyi cehenneme götüren bir şeydir. Kötü huy dışında kişinin imanını tehlikeye sokabilecek bir diğer şey ise gönlünde zan ve şüpheye yer vermesidir. Zan ve şüpheyi gönlünden çıkaran kişinin gönlüne şüphesiz yakîn yerleşir. (b. 203-214) Mümin ve müttaki (dinin emir ve yasaklarına tam olarak uyan, günah ve haramdan sakınan, Allah'tan korkan) olmaya talip olan kimse nefisini dünyevî bağlardan koparıp yakîni seçendir. Kişiyi cehenneme götü-

recek kötü huylardan biri de hırslı/açgözlü değildir. (b. 215-241) Gülşenî bu hususu ifade ederken (*Kur'ân*, Kaf 50/30) “هَلْ مِنْ مَزِيدٍ” (Hel min mezîd: Daha yok mu?) ayetine iktibas yapar. (b. 242) Hırslı bir insan, kendisine ne kadar çok şey verilse bile her seferinde ‘Daha yok mu?’ der. Cehennem ehlerinden olmak istemeyen, hırs ve emelden vazgeçmelidir. Gülşenî, cimriliğin de cehennemlik olacağına dair bir hadîs-i şerîfe (Bkz. Canan 1988: 69; Beyhakî 1990: 428, 435) iktibas ile cimriliği cehenneme tuzak ve cehenneme atılmış bir tohum olarak ifade eder. (b. 243-245)

Kişi bu dünyada ne ekersen alacağı karşılığı da ona layık ve ona denk olacaktır. Bu yüzden ölü toprağa sahip olmamak için bu dünyada kötü ve çirkin tohum ekmemelidir. (b. 245-251) Bu manada dünya bunun için bir fırsattır ve fırsatı ganimet bilip onu ele geçirmeye çabalamak, bugünün işini yarına bırakmamak akıllıların işidir; fırsatı kaçırmak ise ahmaklık olur. (b. 252-263) Gülşenî “ölmeden önce ölünüz” hadisine burada da vurgu yapar. Zira yarın bugünden belli olur; kişiye bugünü yarın olur. (b. 265-266) Nitekim Peygamber Efendimiz, “Dünya ahiretin tarlasıdır. Herkes burada ne ekersen ahirette onu biçer” (Aclûnî 1351: 412) buyurmuştur.

Gülşenî, insanın kalbini/gönlünü Allah'ın mazharı olarak tanımlarken ‘ayna’ metaforuna yer verir. Peygamberlerin ve velilerin gönülleri Hakk'ın nuru ile safidir ve bu parlak aynaya nispet edilir. Hak katında ister iyi ister çirkin ister said (iyiliği, üstün ahlakı sebebiyle makbul olan kimse) ister şaki (makbul olmayan kimse) olsun herkesin gönül aynası yüzüne yansır ve o aynada herkes kendisini görür. (b. 284-290) Gülşenî, gönlü ilahın nuru ile nurlanmış kimsenin mutlak hakikate yani yakîne erişmiş olduğunu ifade eder. (b. 291) Şair burada “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ” (O'nun zatından başka her şey yok olacaktır) (*Kur'ân*, Kasas 28/88) ayetine iktibas ile Allah'tan başka her şeyin faniliğini vurgular ve bunu idrak edebilmenin tek yolu olarak benlikten kurtulmayı gösterir. (b. 297-301)

Gülşenî his gözü ve his kulağının, kendi beyanını anlayabilmede kör ve sağır olduğunu, marifetin idrakinin ancak kalp gözü ve akıl kulağı ile mümkün olabileceğini ifade etmişti. Aynı zamanda ilahi sırların idrakinin keşf ile olacağını vurgulamaktadır. (b. 300-308) “لَا عَيْنٌ رَأَتْ أَدْنَى سَمْعٍ” (Görecek göz işitecek kulak yoktur) remzi ile “(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.” (*Kur'ân*, Hac 22/46) ayetine iktibas yapılır. (b. 303) İyilerden/ahlakî güzel kimselerden

olmayı öğütleyen Gülşenî, bu kimselerin kimler olduğunun *Kur'an*'da bildirilmiş olduğuna şu ayete iktibas ile işaret eder: “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!” (*Kur’ân*, Bakara 2/177) (b. 310-311)

Gülşenî’nin ifadesine göre ayette zikri geçen iyi kimselerden olmak isteyen kişi, nurdan azık yapıp gönlünü onunla beslemeli ve iyilik tohumu yetiştirmelidir. (b. 312-314) Gülşenî, işiten kulak bulduğu takdirde bu manevi gıda ile besleyip tazelediği beyanından başka söz söylemeyeceğini belirterek manzumeyi tamamlar.

2.2. Tenkitli Neşri

Hazırladığımız manzumenin, Gülşenî’nin Farsça *Divan*’ı içinde yer aldığından yukarıda bahsetmiştik. Farsça *Divan*’ın tespit edebildiğimiz nüshaları şöyledir:

a) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü’nde 3866 numarada kayıtlıdır. 250x160-175x80 cm ölçülerindedir. 505 varaktan ibaret olan eserde satır sayısı 17-18’dir. Talik yazı ile yazılmıştır. İlk çift sayfa tezhiplidir. Cildi kırmızı, içi ve dışı yaldızlı, soğuk damgalı, mıklepli, şemseli, köşebendlidir. Hamza b. Abdullah tarafından 931/1525 tarihinde Kahire’de istinsah edilmiştir.

b) Millet Kütüphanesi, Farsça Eserler 418 numara kayıtlı olan nüsha 286x185-230x140 cm ölçülerindedir. 265 varaktır. Cildinin arkası yeşil bir deriyle tamir görmüştür. Mıklepli, şemseli, kahverengi meşin cilttir. Talik hattı ile yazılmıştır. Başlık müzeyyen ve cetvelleri yaldız müzehhebdir. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

c) Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi 1235 numarada kayıtlı olan bu nüsha 205x132 cm ölçüsündedir. Mıklepli, şemseli, zincirekli, kahverengi meşin ciltlidir. 535 varaktır. Her sayfada 16 satır vardır. Talik hattı ile yazılmıştır. Cetveller kırmızı, başlık müzeyyendir. Başında “*Dîvân-ı Kutbü’l-Ârifîn ve Sultanü’l-Muhakkîkîn Hazret-i*

Gülşeni Nevverallâhu Merkadehü" ibaresi yer almaktadır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

d) Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü'nde 272 numarada kayıtlı *Ma'nevî* adlı eserin içerisinde 382^a-486^b varakları arasında yer alan nüshada Farsça *Divan*'dan gazeller, rubailer, kıtalar ve mesneviden oluşan bir müntahabat bulunmaktadır.

e) Kahire Kütüphanesi'nde üç adet nüsha daha bulunmaktadır. Buradaki nüshaların bilgileri ise şu şekildedir:

İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. şehâbeddîn Abdoğmuş Edrî, Divan-ı Gülşeni, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim Gülşeni adıyla kayıtlı olan bu nüsha 12x20.5 cm ölçülerinde olup her sayfada 17 satır vardır. 440 varaktan ibarettir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. şehâbeddîn Abdoğmuş Edrî, Divan-ı Gülşeni/Hazret-i Rûşeni, İbrahim Gülşeni adıyla kayıtlı olan bu nüsha 537 varaktan ibarettir. 15.5x22 cm ölçülerinde olup her sayfada 15 satır vardır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. şehâbeddîn Abdoğmuş Edrî, Divan-ı Gülşeni, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim adıyla kayıtlı olan bu nüsha, 20.5x31 cm ölçülerindedir. 411 varaktan ibaret olup her sayfada 11 satır vardır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. (İhvan 1380: 104)

Kahire'de bulunan nüshaları temin edemediğimiz için tarafımızdan hazırlanan bu manzumenin tenkitli neşri oluşturulurken dört nüshadan faydalanılmıştır.

Bunlardan esas aldığımız nüsha müellif zamanında istinsah edilen ve diğer üç nüshadan daha doğru olduğuna kanaat getirdiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır. Aşağıda sunduğumuz bu manzume Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Bölümü) nüshasında (S) 496^b-505^a varakları arasında ve Millet Kütüphanesi nüshasında (M) 257^b-265^b varakları arasında divanın sonunda; Süleymaniye Kütüphanesi (Halet Efendi) nüshasında (H) 382^a-385^a varakları arasında 'مشوى' (mesnevi) başlığıyla ve Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi nüshasında (A) ise 1^b-15^b varakları arasında 'التوحيد' (el-tevhîd) başlığı ile divanın başında yer almaktadır. Beyitlerin sol kenarında nüshaların varak numaraları, sağ kenarında müteselsil beyit numaraları verilmiş olup nüsha farkları dipnotta gösterilmiştir.

M257 ^b S496 ^b A1 ^b H382 ^a	چه سود از نکر و فکر و خواندن اسما ⁶	اگر نگشایی از دل عقده دنیا
	نتیجه جز گره از وی چه زاید اگر فکر و فنت از دلبر آید به امرش انبیا زین منهی آمد ازان غیب و هویت گفت بس چیست ⁸ ز غیب آن غیب شد ¹⁰ مشکل ز مغلق ز عین العین غیب از سر مخفیست بود درکش ز ادراکت بیرون ¹² ندارد از مناقش درک درک ¹⁴ که از شوق همه بالا بود فوق	چو نکر و فکر تو عقده فزاید گشاد ⁷ این گره از دل بر آید به جز حق جمله منکر منهی آمد به ذات بحث مطلق قید چون نیست ⁹ ز سر سر مخفیست ¹¹ مطلق ز اسما و مسما بحث و صافیست ز عین غین او ¹³ چون هست بیچون به جز ذوق محبت از وی ادراک مذاق هر کسی نرسد بر آن ذوق ز اطلاق و تقید فرد مطلق چو منصور از انا نیاری دمی تو انا از هستی منصور شد م نفس چون می‌نگنجد چبوت گفت یتیم از در مکنون هست بنما ¹⁵ ذری کز انس و جن بوده ¹⁶ نهفته چه در آن در که عمانش ندیده ذری کان ¹⁹ در را نبود نظیری در دریای غیبی بی‌شهادت ذری کو را محبت پروریده در دریای علمی غیب پرور ذری کو از یتیمی بی‌نظیرست ز در آنچه بود پیدا و پنهان کجا چون او ز جوهر بی‌عرض تا ذری کو را صدف پرور نکرده چه در دریا و موج و جزر و مدها
S497 ^a		
A2 ^a	اگر هستی چرا گیری مر این دق نگنجد چون انا اندر دم هو انا چبوت ننگنجد دم در آن دم چنان در از نفاست کی توان سفت ز مکنومی نشد هرگز هویدا ز بکری کس ورا هرگز نسفته	
M258 ^a	چو غیب او از شهادت ¹⁷ شد گزیده نه بالا دیده است او را نه ¹⁸ زیری که اول سر زد ²⁰ از عین ارادت ز ذری از محبت بر گزیده چو غیب او از شهادت سر مضم ²¹	
A2 ^b	چو خور ²² فردیتش از ناگزیرست ازان يك بی‌عرض گشته عرض‌سان که یابندش شبیه او را ز همتا ز کنهش عقل کل هم بی‌نبرده ازو جز کف نشد درک خردها	

6 ذکر و فکر و خواندن اسما A: ذکر و فکر و خواندن اسما M: ذکر فکر و خواندن S

7 گشاد S: گشاد A, H: گشاده M

8 بس چیست S, M, H: منهیست A

9 چون نیست S, M, H: منهیست A

10 غیب آن غیب شد S, M, H: غیب الغیب هو A

11 مخفیست S, M, H: مخفی A

12 در A این بیت به طور زیر نوشته شده است:

ز عین و عین و زین و شین بگذار محبت را به ذوق آور ز دلدار

13 ز عین غین او S, M: ز عین و عین H

14 این بیت در A ندارد.

15 هست بنما S, M: هست ماوا H: اوست بی جا A

16 بوده S, H, A: بود M

17 چو غیب او از شهادت S, M, H: ز غیب اندر شهادت A

18 نه بالا دیده است او را نه S, M: نه بالا دید است او را نه H: ندید او را نه بالا نه خو A

19 کان M, H, A: S کا

20 زد M, H, A: زده S

21 غیب او از شهادت سر مضم²¹ S, M, H: غیب اندر شهادت گشته مظهر A

22 خور فردیتش از S, H: خود فردیتش از M: اندر شهادت A

	کزو دریای ²³ حکمت شد چو قطره ²⁴	ز قدرت کو چو او نادر ز فطره
S497 ^b	چو او کو از احد فرد مجرد احد را بی‌احد از وی شهودست	ذری که رطب و یابس از وی آمد ذری کو چون صمد مطلق وجودست
	بیان از وی نباشد جز که مشهود ²⁵	ذری دریای معنی پرور از بود ²⁶
	رسل چون انبیا خاتم ازو شد	ذری که مبدأ آدم ²⁷ ازو شد
A3 ^a	شه ملک و محبت عالم جان موتت را روان مطلوب مطلق	قیامتگاه عشق و آدم جان به جان از جان جان محبوب مطلق
	که از چون و چگونه او بیرونست	چه گویم وصف آن آدم که چونست
M258 ^b	ز ²⁸ ستر عشق مطلق عین اعیان تجلی نخستین از ارادت	چو جان جان جان از وی شد انسان محبت را مریدی از موتت
	ز جوهر بی‌عرض نادر وجودی	ز جز و کل موتت را ودودی
	ز مطلق قید او از هو علامت	ز ظاهر باطن او جز کل تمامت
	مسوا قابل فطرت رقیقی ²⁹	ز حکمت آدم قدرت حقیقی
	ز وجه او شده جز کل مظاهر	ز حسنا احسنییش گشته ظاهر
	محبت خلق و خلقش جان جانان	به ظاهر آدم باطن ز جان آن
	نه خاک و باد و آب و آتش و ما ³⁰	ز قدرت طین حکمت بی من و ما
	ازان بحر حقیقت فرق چون غرق	شده فرقیش چو جمع‌الجمع بی‌فرق
A3 ^b	شده چون لم ۱ یکن لم ۲ نغن بالأمس ³¹	بکرده جمع و ³² فرق جمله را طمس
H382 ^b	هزاران عالم خور زو چو ذره مرباء ابد از حکم تقدیر	هزاران بحر ازان یم شد چو قطره ز خاک پاک قدسی گشته تخمیر
S498 ^a	کز آن فطرت بشد ادراک معنی ز ادراک فطن هم درک او غیب	چه صورت جان پاک از خاک معنی شهود عقل کل از غیب بی‌ریب
	دم عشق و محبت همدم دل	ولایت را حقیقت آدم دل
	شه ملک محبت مهر آیین	ولایت‌گاه عشق و مالک دین
	پری رخسار بهتر از قمر ³³ چهر	محبت را حقیقی آدم مهر
	چه جسم آن جان بدن نه این نه آن است	نه ³⁴ تن آن جسم جانان جان جان است
	ز جمله کن فکان آن بر مخفی	ز جان جان جان آن سر مخفی
	چو طمست به جز کل قل و قمعش ³⁵	اگر چون فرق شد از جمع جمعش ³⁶
M259 ^a	که بگشاید دری آن کنه مغلق	بود تشبیه او تنزیه مطلق
A4 ^a	به ملک حسن ازو شاه صباحت	به یوسف چهره از وی شد ³⁷ ملاحظت

23 دریای S، M: ده بهر H: - A

24 در A این بیت به طور زیر نوشته شده است:

هزاران بحر و یم از وی چو جوها

شود زان بحر پایان هویدا

25 مشهود S، M، H: هو A

26 بود S، M، H: هو A

27 آدم S، H، A: آدم M

28 ز S، M، A: که H

29 رقیقی S، M، H: حقیقی A

30 آتش و ما S، M، H، A: آتش ما S

31 قرآن، یونس 24/10

32 و S، H، A: - M

33 رخسار بهتر از قمر S، M: رخسار و بهتر از قمر H: رخسار و بهتر از ویش A

34 نه S، M، H: ز A

35 قمعش S، M، H: طمست S: همعی A

36 جمعش S، M، H: جمعی A

37 به یوسف چهره از وی شد، S، M، H: ز یوسف چهره در وجه A

	<p>ز خود مشهود قدرت بی‌شک و ریب شهادت آینه مهرای لولاک دگر گو همچو او مبصور معنی محسن حسن عالم را کماهی نشان بندگی چون اوست از شاه نشد هرگز به کس بی‌فصل واصل مجزّد بی‌ظنیر از زوج و فردی گشاہ هر معما مغلق‌الاین</p>	<p>عزیز مصر عزت شاهد غیب شهود عقل کل مرآت ادراک ز صورت ناظر و منظور معنی ز فطرت گشته او صبیح³⁸ الهی میدل کی شود آن صیغه الله کمال بندگی بی‌نقص حاصل چه صورت معنی مطلق³⁹ ز قیدی مقیّد نسبتی از مطلق‌العین</p>	60
S498 ^b A4 ^b	<p>بیخود از خود⁴⁰ با خودی پیوستیم گوش هوش آور شنو سر ای پسر این سخن خود سر به سر سرت ازان کو به نو سر زد ز اسرار کهن مست و هشیاری در آنم بیخبر کز وجود خود ندارم معرفت تازه بشکفته ز غنچه تر گل است بی‌ظنیری همچو او چون خور⁴² فرید</p>	<p>یادم آمد بعد صحر از مستیم فرق و جمع دادن از وحت دگر نشوند این گوش حس اسرار جان سرّ غیبست از شهادت این سخن بوالعجب صحوی ز مستیم⁴¹ بتر صحو من زانرو شده سرخوش صفت چه کهن نوباوه باغ دلست گوش کس نشنیده چشمش هم ندید عالمی سرّ محبت کنز جود بیت معمور ار بخوامی ای رفیق نظم بیت معنوی زان دل طلب</p>	65
M259 ^b	<p>مخفی و مطلق ز غیبستان وجود هست قلب مؤمن آن بیت‌العتیق کو شده بیت‌الاه از لطف رب</p>	<p>70 75</p>	
A5 ^a	<p>کز تخلّق وجه او⁴³ از وجه هوست جز ازین ذر گوشوارش کی کند چونکه خود را گوش سازد سر به سر هوش گشته یابد از هش آگهی بهر راز این معانی ای فتا این معانی نشنود جز گوش هوش کاؤل آخر بشنود او را ام کان ز خرگوش است از خر کمتری</p>	<p>ذّر دریای الهی نظم اوست هر که زین ذرّ معانی پی‌برد زان به گوش خود کند هر خوش پسر هر که گردد گوش نسبت بکرهی گوش حس بر بند گوش هش گشا گوش حس کر نسبت است از این نبوش گوش حس را حق ازین رو گفت اصم نشوند این هوش را گوش از کری گوش خر گرچه درازست ای پسر گوش بگشا و شنو از هش روان عرصه دیگر بچینم از هنر</p>	80
S499 ^a	<p>هست کوتاه از شنیدی این خبر ذّر دریای معانی را بیان چونکه صاحب لعبم از بازی⁴⁴ به سر</p>	<p>85</p>	
A5 ^b	<p>رمز و ایما گسترم از⁴⁵ معرفت از معانی و بیان چون مستمع شاه و بییق فرز ازان⁴⁶ دیده شود منگرم تامات گردد روی زرد</p>	<p>عرصه‌ای سازم ز نو بیچون صفت رمز لاعین زائت شو مستمع نرد و شطرنجم به سر چیده شود اسب و فیل و رخ نمایم در نبرد</p>	90

38 گشته او صبح S: گشته صبح او M, H, A

39 مطلق M, H, A: صورت S

40 بیخود از خود S, M, H: بیخودی در A

41 مستیم M: مستیم S, H, A

42 همچو او چون خور S, M, H: در جو او سر از A

43 وجه او S, M, H: ناظمش A

44 بازی M, H, A: بازی S

45 گسترم از S, M, H: در ز عین A

46 ازان M, H, A: زان S

	طاقتی کو در جهان آن حمله را جان دهد بر فرز شه در فرصه او روح حیوانی به اسب رخ دهد تا بداند لعب نردی پاکباز	برد بنمایم ز حق آن جمله ⁴⁷ را جای ببنق سر نهد در عرصه او فیل نفس خود به یک شه رخ دهد پاک باز بود خود را پاک باز	
M260 ^a H383 ^a	چون ز سر زین گونه بازی بر چینم تا بساط خود بچیند نامراد که ز عرفان کل شده از وی لسان گوش نشنیده ندید او را بصر کی شده تئیب صفت از دیگران نظم کرده ست ورا نیک و ⁴⁹ خسی کی به در دیگران او پیرو است گرچه نظم از در کند نرزد صدف کز عدم سازد صدف نسبت غلاف ذر بود نادر ز دریای قلم بهر درک این بیان آماده شو کی بفهمی تو ازین معنی بیان کی ز حال نیستان یابی خبر آنگهان دل کن بدین معنی گرو	عرصه بازی کنان را بر چینم سازد او بازی بازنده گشاد هست ایما از معانی این بیان هست این معنی بیان بشنو خبر ذر بکرسد این ⁴⁸ ز بحر بی کران نی دری کو طمس یافته از کسی هر که در بحر دلش در پرور است هر که سازد در مردم را هدف رو ز دل پرور بیاور در صاف هر دری که پرورد صافی عدم چون عدم صافی روان و ساده شو تا نگردی چون عدم ساده روان تا ازین هستی تو داری بود اثر ترک این هستی بکرده نیست شو	95
A6 ^a	کی وجودی یابی از نور قلم نیستی شد کار خویش اندیش را نیست شو زین هست خود یکره به فن او بداند نیست را چه بود ⁵⁰ وجود کان یکی بی یک به یک پیوستیست کل ازان یک شد لسان معرفت کس نداند چیست آن یک ای پسر کز یقین یکی دران او بی شکست جز یکی از جز و کل چون مرده شو کی شوی آگه صفت از پوتکی گر بخواهی زان یکی بس گمراهی	نی سازی خویشتن را چون عدم نیست شو تا هست بینی خویش را گر بخواهی که بدانی خویشتن هر که زین هستش شود چون نیست بود حیرت جز کل ز نیستی هستیست یک بود بی یک ⁵¹ ز کیف و کم صفت یک بود کانا ننگد یک دگر یک بود که اول آخر زان یکست گر بخواهی زین یک آگاهی برو تا نمیری زندگی در زین یکی غیر مردن آگهی در همراهی	100
S499 ^b	می شود زان یک روان زنده نفس بس دلیل و حجت از برهان گواه بهر نطق حق زبان آماده کن کی لدن تعلیم یابی از علیم غیر قلب از قلب کی بینت ⁵² بصر آنتشت باید محک زان سر نوشت ای بسا قلبی کزو رسوا شود قلب صاف خود ⁵³ نماید هر گروه	تا نگردی چون عدم ساده روان تا ازین هستی تو داری بود اثر ترک این هستی بکرده نیست شو تا نسازی خویشتن را چون عدم نیست شو تا هست بینی خویش را گر بخواهی که بدانی خویشتن هر که زین هستش شود چون نیست بود حیرت جز کل ز نیستی هستیست یک بود بی یک ⁵¹ ز کیف و کم صفت یک بود کانا ننگد یک دگر یک بود که اول آخر زان یکست گر بخواهی زین یک آگاهی برو تا نمیری زندگی در زین یکی غیر مردن آگهی در همراهی هر که میرد از هوا و از هوس هین فبی یناطق برت ای مرد راه از هوا و از هوس دل ساده کن تا نگردی صاف قلب و دل سلیم چون نداری قلب صافی از کدر بس که عش داری به دل ای قلب زشت آتش دوزخ برای عش بود «بِوَيْئَمٍ تَنْبِئُصُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ» ⁵⁴	105
A6 ^b M260 ^b	می شود زان یک روان زنده نفس بس دلیل و حجت از برهان گواه بهر نطق حق زبان آماده کن کی لدن تعلیم یابی از علیم غیر قلب از قلب کی بینت ⁵² بصر آنتشت باید محک زان سر نوشت ای بسا قلبی کزو رسوا شود قلب صاف خود ⁵³ نماید هر گروه	هر که میرد از هوا و از هوس هین فبی یناطق برت ای مرد راه از هوا و از هوس دل ساده کن تا نگردی صاف قلب و دل سلیم چون نداری قلب صافی از کدر بس که عش داری به دل ای قلب زشت آتش دوزخ برای عش بود «بِوَيْئَمٍ تَنْبِئُصُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ» ⁵⁴	110
A7 ^a S500 ^a	می شود زان یک روان زنده نفس بس دلیل و حجت از برهان گواه بهر نطق حق زبان آماده کن کی لدن تعلیم یابی از علیم غیر قلب از قلب کی بینت ⁵² بصر آنتشت باید محک زان سر نوشت ای بسا قلبی کزو رسوا شود قلب صاف خود ⁵³ نماید هر گروه	هر که میرد از هوا و از هوس هین فبی یناطق برت ای مرد راه از هوا و از هوس دل ساده کن تا نگردی صاف قلب و دل سلیم چون نداری قلب صافی از کدر بس که عش داری به دل ای قلب زشت آتش دوزخ برای عش بود «بِوَيْئَمٍ تَنْبِئُصُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ» ⁵⁴	115
	می شود زان یک روان زنده نفس بس دلیل و حجت از برهان گواه بهر نطق حق زبان آماده کن کی لدن تعلیم یابی از علیم غیر قلب از قلب کی بینت ⁵² بصر آنتشت باید محک زان سر نوشت ای بسا قلبی کزو رسوا شود قلب صاف خود ⁵³ نماید هر گروه	هر که میرد از هوا و از هوس هین فبی یناطق برت ای مرد راه از هوا و از هوس دل ساده کن تا نگردی صاف قلب و دل سلیم چون نداری قلب صافی از کدر بس که عش داری به دل ای قلب زشت آتش دوزخ برای عش بود «بِوَيْئَمٍ تَنْبِئُصُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ» ⁵⁴	120
	می شود زان یک روان زنده نفس بس دلیل و حجت از برهان گواه بهر نطق حق زبان آماده کن کی لدن تعلیم یابی از علیم غیر قلب از قلب کی بینت ⁵² بصر آنتشت باید محک زان سر نوشت ای بسا قلبی کزو رسوا شود قلب صاف خود ⁵³ نماید هر گروه	هر که میرد از هوا و از هوس هین فبی یناطق برت ای مرد راه از هوا و از هوس دل ساده کن تا نگردی صاف قلب و دل سلیم چون نداری قلب صافی از کدر بس که عش داری به دل ای قلب زشت آتش دوزخ برای عش بود «بِوَيْئَمٍ تَنْبِئُصُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ» ⁵⁴	125

47 برد بنمایم ز حق آن جمله H, M, S; برد باشد مات حق در جمله A

48 این A: -S, M, H

49 کرده ست ورا نیک و S, M, H; اندر آورد او را A

50 نیست را چه بود S, M, H; نیستی اندر A

51 یک بود بی یک S, M, A; یک بود یک H

52 بینت S, M, A; بیند H

53 خود S, M, H; اندر A

54 قرآن، آل عمران 106/3.

	قلب مغشوش است آن روی سیاه هر که پیش از مرگ میرد بنگرد		کز سفیدی تیره شد ⁵⁵ بی‌اشتباه آن گروه هر دو از نور احد
M261 ^a	هر که از نور احد بیننده شد روز نورالله گشا چشمت نگر	130	از یقین او بی‌گمان داننده شد نیست پوشیده ز وی چیز ای پسر
A7 ^b	هر که زان نورست روشن دیده‌ور روشنی مردم دیده‌ور اوست		او چو خور عین‌العیان شد دیده‌ور همچو خور از روشنی ⁵⁶ در داور اوست
	روشنی را روشنی ده زان ضیاست مردم روشن‌دلان را چون بصر	135	کز ضیا روشن ز نور کبریاست آن ضیا سازد سراسر ای پسر
	روز نورالله سراسر دیده شو روشنی را گلشنی زان دیده دید		بینش آن دیده را آماده شو کان ز نورالله بود بگزیده دید ⁵⁷
	هر که زان بینش گشاید چشم را کی چو احول دو ببیند از یکی		جز یکی کی ببیند او هر دو سرا چون ز بگست بقینش بی‌شکی
	چشم حس احول صفت یک ننگرد چونکه تو یک را دو بینی زان بصر	140	زان دو پندارد اگر ببیند احد کور بودن بهتر ازانت نظر
S500 ^b	چشم بگشا چون خور از روشن دلی هر که چون خور از ضیا شد دیده‌ور		تا چو او عین‌العیان گردی جلی رهنما شد او چو خور روشن بصر
A8 ^a	رو چو خور یک دیده‌ور رهبر طلب هر که زان رهبر ندارد گمراه است	145	در ضلالت اوفتاده ⁵⁸ بی‌رهست هست رهبر کن طلب نی نی مگو
H383 ^b	گر نخواهی گمراهی رهبر بجو کی شود خالی جهان از رهبران		چون ستون عالمست آن سروران بی‌تحزک ساکن و هم ⁵⁹ سایرند
	نقطه‌ه پرگار دور دایرند کس نداند سر آن نقطه وجود	150	کز محبت رو نما شد بس ودود کس نداند جز که « ⁶⁰ الصمد»
M261 ^b	سز آن نقطه به جز فرد و احد کی بداند آن احد ⁶² را واحدی		جز احد کو بی‌دو یک شد ⁶¹ واجدی کی بداند از مقید فرد احد
	آن احد که مطلقست از هر احد آن احد را کفو کی گردد احد		بس که مطلق شد ز قید هر احد کی شود کفوش احد از جمع فرد
A8 ^b	هر احد کز جمع جمعست ای ولد ای درینا هوش بیهوشی مرا	155	کرد چون دیوانه‌ام زین ماجرا بیخودی در با خودم پیدا نهران
	بوالعجب دیوانه‌ام بخرد دران این عجب نه هستم و نه نیستم		حیرت اندر حیرتم که چیستم خود به خود سازم بیان از معرفت
	همچو سودایی ازین واله صفت زان ندانم من چیم بی‌من شده		نیستی در هست نسبت آمده چون ندانم هست و یا خود نیستم
S501 ^a	من خیالم یا حقیقت چیستم زان چو لا ادریه گشتم زین خیال	160	بس که سودای سرم شد زو ⁶³ مال زان ز مدرک عجز لا احصی ثناست
	درک او ادراک را حیرتفزاست بس که بیکفیست از کیف آن وجود		کس چه گوید کیف ازان نادر شهود کل ازان شد بس زبان معرفت
A9 ^a	چون نیاید کیف وصفش در صفت		

55 کز سفیدی تیره شد S، M، H: بی‌سفیدی صاف در A

56 از روشنی S، M، H: روشن ضیا A

57 کان ز نورالله بود بگزیده دید S، M، H: که ز نورالله بود آن در فرید A

58 اوفتاده S، M، H: گمراهی در A

59 و هم S، M، H: در A

60 قرآن، الاخلاص 2/112.

61 کو بی دو یک شد S، M: که او بی دو یک H: که گشت او را A

62 احد S، M، H: احد S

63 سودای سرم شد زو S، M، H: بیرون از خیال آمد A

	همچو ذاتش گشته بیکفیش صفات کس چه تاند 64 گفت از نادر شهود نسبت از وی قدرت آسا حکمت است	165	کس نداند کنه آن بیکف ذات جز اثر نسبت ز اوصافش وجود اسم و رسم و صف ازو چون نسبت است
M262 ^a	بهر هر معنی بیان از معرفت بی‌نسب کی و صف ازو 65 باهر شود جز و کل اندر کسی را معرفت اول آخر ای فتا تم الکلام	170	از نسب ظاهر شود اسم و صفات ذات و صفی از نسب ظاهر شود کی شود بی‌نسبتی اسم از صفت از نسب ظاهر شود منزل مقام
A9 ^b	از نسب پیدا شده راه و روش اول آخر جنبش کل 66 کاینات کز مؤثر شد اثر جنبانده حی رو نموده می‌نماید حی صفت کی 68 تواند بی‌اثر او رو نمود بهر معنی صورت آینده شود بهر خود آرد برد او دم بدم تا که معنی بینی صورت از یقین او به جز معنی نه آرد در نظر چون چنان فرمود در وحیش 69 خدا بس برین معنی ز حق بی‌اشتباه 70 مَا رَأَيْتُ شَيْئًا إِلَّا فِيهِ صورت معنی بدید اندر نظر گر بخواهی یک جهت شو 71 از دویی صورت از وی حکمت قدرت بود 72 گر بدانی چیستم از وجه هو زان شدم بی‌نسبت از وجه و دود شو معبر بهر آنک آید رود 74 تا که جز معنی نبینی از صور نی چو صورت معنی 75 لایعنی شد زان جدا از معنی لایعنی شود فید معنی صورتست از امم صید جوینده ز خود صیدش شده کان نتینن بهر خود زندان 76 کند نی که کس حلقش گرفت از شهرگش برد سحین برش زانش گزند 78	175	از نسب پیدا شود این ممکنات از نسب پرور بیاید جمله شی از مؤثر این اثرها شی 67 صفت بی‌مؤثر از اثر نبود وجود صورت از معنی نماینده شود معنی شد نسبت که صورت از عدم ترک صورت کرده کن معنی گزین هر که سازد ترک صورت ای پسر او نبیند جز که وجه‌الله را مَا رَأَيْتُ شَيْئًا إِلَّا ۞ گواه گفت آن عبدی الاله از حق نبیه بس که بد برهیده او از این صور صورت بی‌کیف و بی‌چون معنوی آن نه صورت معنی صورت بود من ندانم نیستم یا هست گو چون نبینم 73 غیر وجه از من وجود صورت از معنی چو تعبیری بود
A10 ^a M262 ^b		180	ترک صورت کرده معنی را نگر هر که سازد ترک صورت معنی شد چونکه صورت از عدم آید رود معنی آرد صورتی را از عدم اهل صورت بند بی‌فیش شده زان چو کرم پبله کرد خود 77 تند می تصد از تنگی حبس خودش هر که داد آخر نفس زان قید و بند
H384 ^a		185	
A10 ^b		190	

64 تاند S, M, H: داند A

65 بی‌نسب کی و صف ازو S, M, H: باطنی اسم انتران A

66 کل S, M, H: اندر A

67 شی S, M, H: - A

68 کی S, M, H: که A

69 در وحیش S, M, H: وحی اندر A

70 برین معنی ز حق بی‌اشتباه S, M, H: بری این معنی از صدیق راه A

71 گر بخواهی یک جهت شو S, M, H: بی‌نظیری خور صفت یک A

72 صورت از وی حکمت قدرت بود S, M, H: کز هویت معنی همچون شود A

73 نبینم S, M, H: نیستم A

74 شو معبر بهر آنک آید رود S, M, H: چون معبر می بیاید ای ولد A

75 معنی S, M, H: قید در A

76 کان نتینن بهر خود زندان S, M, H: خود به خود زندانی چون پبله A

77 کرد خود S, M, H: قید اندر A

SS02 ^a	از 79 عذابش جاودان آن 80 بس ز هنگ 81 بودنش محسوس گردد در سقر 82 لُتت از تلخی شده بهرش معاش آتش مخفی چو خور باهر شود سوزد او را بدتر از نار لظی ببند از خود آن سرشت از زشت خو آن ز دوزخ زشتتر بر خود 84 جحیم کی رهد از سوز دل او یکنفس	دوزخ جانش شود آن حبس تنگ قید چون معقول سجنست ای پسر نار 83 معقولش شود محسوس فاش دوزخ نار دلش ظاهر شود آتش حقد و حسد بغض و هوا هفت دوزخ از صفات زشت او ز آتش زشتی خود سوزد مقیم هر کرا در دل هوا باشد هوس	200
M263 ^a	می‌بری ایمان اگر برهی ازو از یقین بی‌شبهه شک ایمان برد کی بری از ظن ز شکت پیروی 85 کز یقین بینی ورا بی شک و ظن	جهد کن آخر نفس ندهی ازو هر کسی کز وی رهیده جان دهد جهد کن تا از یقین ایمان بری ظن و شک و ریب را از دل فکن	205
A11 ^a	کز یقین بی‌شک شوی مردی گزین گر دهد جان تو مگو ایمان برد شک و ریب از دل اگر داری بر آر بس یقین بی‌شک به دل او بر نشاند بر یقین کن بر یقین دل را گرو زین شهادت غیب حق را راغبی کو چو او در دو جهان نادر وجود	گر یقین خواهی ز ظن دوری گزین هر کرا 86 در دل یقین از ظن بود گر یقین را طالبی ظننت گذار هر که ظن و شک را از دل براند گر ز علم حق یقین خواهی شنو از یقین شو متقی گر طالبی متقی را غیب باید شد نمود 87	210
SS02 ^b	کس چه داند چیست از وی معرفت جز کل از قیدش رهیده مطلق چون مقرب گشته ز اهل بر نه‌ای مطلق از قید آنچنان اهل 89 بر است	زین شهادت هر که شد غایب صفت متقی شو تا بیابی متقی تا تو اندر قید هستی 88 خُر نه‌ای هر که شد آزاد قیدش او خُر است	215
A11 ^b	تا شوی آزاده‌ها را خواجه تاش شد رهیده نسبت از بند جهان گشته بینم بس حقیر از ناگزیر بهر پرورد روان ز 90 آب و گلی	بند قیدت بگسل و آزاد باش هر که شد مطلق ز قیدی این روان ای بسا بندی صفت از وی اسیر صد هزاران قید هست اندر دلی	220
M263 ^b	خواهد آن نفس دنی از پرورش خواهد از ذوق روان 92 نفس دنی گسسه نسبت باز 93 گردد طعمه جو گرچه جز کل آرزویش می‌خورد	یکدمی دو صد هوس 91 آرزو برش آنچه هست اندر دو عالم خوردنی گر دو عالم را کند بگ لقمه او کی چنان نفس دنی سیری شود	225

78 این بیت در A به طور زیر نوشته شده است:

هر که قید اندر بماند سجنین در / بودنش محسوس گردد در سقر

79 از M: ز S, H

80 آن S, H: - M

81 این بیت در A ندارد.

82 این بیت در A ندارد.

83 نار S, H, A: یاز S

84 بر خود S, M, H: سوزان A

85 پیروی S, M, H: اندری A

86 هر کرا S, A, M: هر کر H

87 را غیب باید شد نمود S, M, H: آن دانکه از غیبت بود A

88 اندر قید هستی S, M, H: هستی قید اندر A

89 مطلق از قید آنچنان اهل S, M, H: مطلق اندر رهیده او A

90 پرورد روان ز S, M, H: پروردن بدو A

91 یکدمی دو صد هوس S, M, H: یکنفس اندر دو صد آرزو A

92 ذوق روان S, M, H: ذوقش ورا A

93 باز S, M, H: گشته A

	زان جهنم نسبت او خواهد مزید کی شود سیر از امل گشته زبون حبه چشمش بروید حرص ازان	از حریصان چشم سیری کس ندید چشم هر نفس حریص مرد دون گر شود ساییده ⁹⁴ با خاک اندران	230
A12 ^a	کی دهد بر جز حریصی از محل از امل حرصی بود ⁹⁵ در انتظار باز ماند ⁹⁷ از حریصی بر مریص ⁹⁸ کی شود ساییده زو چشم جنان	حبه چشم حریص پر امل هر کجا افتد ⁹⁶ ز چشم او غبار تا قیامت خاک چشم آن حریص گر بساید چشم تن در خاکدان	235
S503 ^a	کی شود سیر ار چه ساییده شود از حریصان گر که است ورمه است کی چو چشم تن به خاک انباز شد چشم دل ماند گشاده زان مغاک تا قیامت مانده باز از بد عمل هان ¹⁰⁰ نجویی گر شود پر از تراب چون جهنم خواهد او «هل من مزید» ¹⁰¹ بگذر از حرص و امل ز امر جلیل ¹⁰²	چشم حص که از حریصی جان دهد کور بودن زانچنان دیده به است چشم دل که از حریصی باز شد گر شود ساییده چشم تن به خاک سوی دنیا دیده از حرص و ⁹⁹ امل سیری چشم حریص از شیخ و شاب هر که شد گسسته بصر سیری ندید گر نه اهل دوزخی همچون ¹⁰³ بخیل	240
A12 ^b H384 ^b M264 ^a	دوزخی را دانه دام زان ¹⁰⁴ فح است زارع آن دانه شد چون زشتکار بد نکاری تا نگرید مرده ریگ همچو مرد زشت بدخو نابکار برخوری حاصل شده کشتست ازان کی ازو چپند گلی آن ببخرد عاقلان کی تخم از زشتی بکشت تخم نیکی کشت کن ای خوش منش جاهل و کوندن غبی زان خر به است کو نداند چیست اقبالش زرد ¹⁰⁶	گفت پیغمبر که بخل از دوزخ است تخم دوزخ بخل شد دانه مکار اندین مزرع نکاری جز که نیک چونکه تخم نیک داری بد مکار هر چه کاری اندین مزرع همان هر که کرد ¹⁰⁵ تخم خار زشت و بد گر خرد داری مکار از تخم زشت پند من بشنو از این راه و روش هر که سازد فوت فرصت ابله است فوت فرصت ابلهان را می سزد ¹⁰⁷	245
A13 ^a S503 ^b	بهر فوت او مکن دل را گرو آن قبول از مقبلان زشت و رددست ترک پیسی ¹⁰⁸ کرده پس اندر ننند فوت او ادبار شد ز اهل ارب فوت آن نقص آورد بر نعمت فوت فرصت نیک نبود چون بدست	چونکه فرصت داری ای طالب شنو فوت فرصت کردن از بی‌بخردست مقبلان ادبار را ¹⁰⁹ کی رو کنند گر تو هستی مقبل ای فرصت طلب چونکه داری دسترس بر فرصت چهد کن چون فرصتی داری به دست	250 255

94 ساییده S, M: ساییده H, A

95 حرصی بود S, M, H: حرص است او A

96 افتد S, M, H: زفته A

97 ماند S, M, H: مانده A

98 مریص S, M, H: مریض A

99 دیده از حرص و M: دیده از حرص و S: چشم حرص از میل H: از حریصی و A

100 هان S, M, H: بر A

101 قرآن, ق 30/50.

102 ز امر جلیل S, M, H: راه و سبیل A

103 همچون S, M, H: همچو A

104 دام زان S, M, H: نسبت در A

105 کلرد S, M, H: دارد A

106 کو نداند چیست اقبالش زرد S, M, H: کوندنی چونکه از خر مکرست A

107 می سزد S, M, H: در خور A

108 پیسی S: پیسی M, H, A

109 مقبلان ادبار را S, M: مقبلان ادبار H: مقبلان ادبار در A

	جز تغابن نیست از وی دسترس کز تغابن ریش و سبلت بر کنی یاب امروز و طلب از حق بصر	260 چونکه فرصت فوت شد از دست کس کار امروزت به فردا نکنی آنچه در فردا ¹¹⁰ بجویی ای پسر
M264 ^b	نقد فردا بینی امروز ای فتا از فی‌ببصر بصر را او گشاد	بر ¹¹¹ گشا چشمی ز بی‌ببصر که تا هر که پیش از مرگ میرد از رشاد
A13 ^b	بهر آن مرگی بکن جدّ و شتاب در جهان بیچون ز وجه‌الله هو کز یقین برهی ز ظنّ و التباس چون ز عین حق بده علمش یقین کرد اشارت اصبعین از معرفت بایدش چشمی ز نوری فرد احد کز قیامت حشر بینی در نظر کی رهی از ظلمت تیره سرا می‌شود اندر دل مرد عنید	265 رمز موتو قبل موتن را بیاب تا که امروزت شود فردا به تو رو قیامت شو قیامت را شناس گفت پیغمبر بُعِثْتُ ¹¹² بهر این با قیامت آمدم توأم صفت هر که خواهد که قیامت بین شود روز نورالله گشا از دل بصر تا نگردانی تو نارت نور را ظن و شکّ و ریب زان ظلمت بدید کوری این حصّ ظاهر زان بود منکران زان تیرگی از ناگزیر
S504 ^a	کز عمی انکار سازد بر رشد گشته بدتر ز اکمه و اعسی ضریر	275 کوری منکر ازان تیره دلی‌ست منکران انبیا و اولیا دشمن اهل سعادت چون شقی‌ست کو چو منکر زشت و بدبخت و شقی هر که پرسد اهل دوزخ را بگو چونکه بینی مرد منکر بر ولی ¹¹³
A14 ^a	کز شقاوت منکر مرد ولی‌ست بی‌سعادت هست جز گل اشقیبا منکران زانرو عدو متقی‌ست کو بورزد دشمنی بر متقی هست منکر بر ولیّ عبید هو دانکه هست انکارش از تیرمدلی بر ¹¹⁴ نمود آن تیرمدل ظلمت شکوه تا چو ظلمت شد ازو آن روی زرد بر نمود آیینه نسبت نور صاف وز گذشت ایشان وجود اولیا داشتند از نور حق صافی‌دلی	280 رنگ دل بر چهره ز ریش بزد عکس روی زشت خود را بی‌خلاف هست چون مرآت صافی انبیا انبیا آیینه نسبت بس جلی هر کسی زان آینه خود را بدید روی زشت [و] خوب را مرآت سان آن دل صافی ز غش مرآت ذات آن دلی که در نبیست و ولی هر کرا دل شد ازان نور الاه جهد کن تا نور سازی نار دل تا ز نار گل بسازی تو حضور نار گل تبدیل کن مر نور را
M265 ^a		285
A14 ^b	گر شقی باشد و گر ¹¹⁶ باشد سعید بر نماید روبرو چون خور عیان هست بیکیف از همه ¹¹⁷ بیچون صفات نور نورست ز نورالله جلی در یقین آن کس بود بی‌اشتباه دل ز نورست گل از نار مضل کی ز من نار بینی نور نور تا ز نور نور گردد دل ترا	290
S504 ^b H385 ^a		

110 در فردا: H, M, S; فردا در A

111 بر: M, S; رو: H, A

112 Bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (1999), *Müsne'd*, thk. Şu'ayb el-Ama'û't vd., Beirut:

Müessesetu'r-Risâle, XXII, s. 320, Hadis No: 14431.

113 ولی: A, H, M, S; دلی: S

114 بر: H, M, S; در: A

115 قرآن، آل عمران 106/3.

116 گر: M; لگر: H, S, A

117 بیکیف از همه: H, M, S; بی‌کیفی دران: A

	هر کرا که دل ز نور الله بود	295
	همچو خور فردست آن نادر وجود «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» ¹²¹	
A15 ^a	بی نظیری شد چو خور او ¹¹⁸ از احد بی شبیه و بی نظیر از فرد ¹¹⁹ بود وجه آن بیچون صفت بنما ¹²⁰ ز هو	
	جهد کن کز وجه هو و جهت شود رو تو ترک وجه خود کن آنگهان	
M265 ^b	گر بخواهی زین بیانم آگهی هر که از خود شد رهیده می سزد اول آخر رمز و ایما نسبت است رمز لَاعِيْنٌ رَأَتْ اَنْتَ سَمِعَ	300
	که از این معنی بیان او پی برد این معانی که ز قدرت حکمت است زین بیان معنوی شو مستمع تا تو خواهی فهم کردن ای پسر	
	فهم و ادراک و نکا حذق و فطن بهر درک این معانی کشف خواه مشکلات این بیان بی کشف حل کشف باید بهر این کشفاف سر	305
A15 ^b	اول آخر سر پرست این سخن نو بیان نسبت ز اسرار کهن ¹²³ زمرده ابرار را زین کار و بار داند او بر را شنو از وحی هو	310
S505 ^a	گفت «لَيْسَ الْبِرُّ» ¹²⁴ ایزد کردگار رو به مشرق مغرب آوردن ¹²⁵ مگو هر که ایمان آورد بالا را گر تو بر خواهی ¹²⁷ ز بُر بگسل روان بر را نورست ذوق از بُر نیست ای دریغا مستمع زینم بیان	
	چون نیابم اُنّ واعی ای پسر گر بیابم اُنّ ¹²⁸ واعی بعد از این شوق و ذوق و لذت جز وی چو نیست هست معنی ذوق جانم از غذا	315
	ذوق جانم زان غذای معنویست	320
	زان بکردم این بیان را مختصر جز ازین معنی نسازم من گزین کان ز معنی رمز و ایما ¹²⁹ گفتنیست پرورش زان ذوق دارم نر هوا کی بود کهنه صفت کز نو نویست	

¹¹⁸ بی نظیری شد چو خور او، S، M، H: بی نظیری در چو او کو A

¹¹⁹ بی شبیه و بی نظیر از فرد S، M، H: کیف بی کیفی دران فردیش A

¹²⁰ بنما S، M، H: گشته A

¹²¹ قرآن، القصص 88/28.

¹²² و S، M: بر H، A

¹²³ این بیت در A در حاشیه نوشته شده است.

¹²⁴ قرآن، البقرة 177/2.

¹²⁵ قرآن، البقرة 177/2.

¹²⁶ بر S، M، H: هر A

¹²⁷ گر تو بر خواهی، M، H، A: گر بر خواهی S

¹²⁸ اذن S، M: اوذن H، A

¹²⁹ رمز و ایما S، M، H: بیخودی در A

Sonuç

Çalışmamızda İbrahim Gölşenî'nin Farsça Divan'ı içinde yer alan Farsça tevhidinin, dört nüsha mukayese edilerek, tenkitli neşrini gerçekleştirdik. Tevhidin Őekil ve içerik olarak incelenmesi ile Şairin edebî ve tasavvufi kimliğine dair bilgiler sunulmuştur. Gölşenî'nin diğer Farsça eserlerinde olduğu gibi Divan'ında da Mevlânâ'nın tesirinin bariz bir Şekilde görldüğu gözlenir. İbrahim Gölşenî'nin Farsça Divan'ındaki bu manzumenin, aldığu dinî-tasavvufi eğitimin ve birikiminin bir nevi yansıması olduğu söylenebilir.

Gölşenî, çalışmamızın esasını oluşturan bu manzumesinde tevhidlerde olmazsa olmaz telakki edilen ayetler ve hadislerden iktibas yoluyla faydalanmakta; birtakım tasavvufi esaslara değinmekte ve kendi tasavvufi düşüncesine ağırlıklı olarak yer vermektedir. Allah'ın varlığı ve birliğini konu edinen edebî bir tür olarak tevhidlerde maksat hiç Şüphesiz Allah'ın zatı, sıfatları ve fiillerinden bahsederek Allah'ı övmekle birlikte tevhid bilincinin de yerleştirilmesidir. Gölşenî'nin aldığu dinî-tasavvufi terbiye ve tahsil ettiğu ilimlerle bu konuda yeterli birikime sahip olduğu açık bir Şekilde görülür.

Gölşenî; İbn Arabî (ö. 638/1240), İbn Fârız (ö. 632/1235) ve Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) düşünceleriyle Őekillendirmiş olduğu vahdet-i vücüd anlayışının etrafında salıklere, visal yani Allah'a ulaşma yolunda bilinmesi gereken hakikatleri çeşitli nasihatler yoluyla aktarıırken ayetler ve hadislerden faydalanmasının yanı sıra çeşitli benzetmeler ve metaforlarla da bu anlatımı zenginleştirerek anlatımını daha anlaşılır hâle getirmiştir. Bu vesileyle müritler için ilahi sırra ulaşmada rehber olabilecek bilgiler yanında Gölşenîyye tarikatı kurucusu ve mensubu olan İbrahim Gölşenî'nin bizzat yaşadığu tecrübelerinden de haberdar olabilmekteyiz.

İbrahim Gölşenî'nin Farsça eserleri içinde tevhid türünde kaleme aldığu manzumesinin incelenmesi ve tenkitli neşrininin hazırlanması ile Şairin edebî ve tasavvufi düşünce dünyasını anlamak, ona bağlı tarikatın adab ve esaslarını kavramak ve tarikat mensuplarının eserlerini yorumlayabilmek adına önemli bir katkıının sağlanacağını ümit ediyoruz.

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyrî (2012), *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akay, Mehmet (1996), *İbrahim Gülşenî'nin Divânı: Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akben, Mesut (2012), “Dulkadirlide Bir Tarikat Şeyhi Şeyh İbrahim Gülşenî (Diyârbekir ?-Mısır 1533)”, ed. Cevdet Kabakçı-Serdar Yakar, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu 29 Nisan–1 Mayıs 2011, S. 2, s. 487-502.
- Ayverdi, İlhan (2005), *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Kubbealtı Lugatı*, nşr. Kerim Can Bayar, 3 C., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/KubbealtıLugati>.
- Azamat, Nihat (2000), “İbrahim Gülşenî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul: TDV Yayınları, s. 301-304.
- Bursalı Mehmet Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, C. 1, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Canan, İbrahim (1988), *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C. 7, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çalka, Mehmet Sait (2017), “İbrahim Gülşenî ve Kıdemnâme Adlı Tasavvufî Mesnevisi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 59, s. 119-154.
- Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (1999), *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Ebü Bekir Ahmed b. el- Hüseyin Beyhakî (1990), *Şuabu'l-İmân (I-VII)*, C. VII. Beyrut.
- Erdem, Hüsamettin (1990), *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Esed, Muhammed (2009), *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hayrullah Efendi (1964), *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî*, haz. Aytekin Yakar, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- İbn Sevre Tirmîzî (1978), *el-Câmiu's-sahih: Sünenü'l-Tirmîzî*, tahkik ve şerh: A. M. Şakir, C. V, 2. bs., Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi.
- İhvan Safa (1380), *Fihrist-i Nâmğûy-i Nüşahâ-yı Hatt-ı Farsî Dârü'l-Kütüb-i Kahire*, Kum: Kitâbhâne-i Ayetullâh el-Azmî Mar'aşî.
- İsmail b. Muhammed Aclûnî (1351), *Keşfü'l-hafâ*, C. I, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kafi (2017), *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Me-*

- ali, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kızılcık, Abdullah (2006), *Divânu İbrahim Gülşeni*, Şam.
- Konur, Himmet (2000), *İbrahim Gülşeni: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- _____ (2002), “İbrahim Gülşeni’nin Pendnâme’sinde Tasavvufi Muhteva Örnekleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 16, Yaz–Sonbahar, s. 97-107.
- Mahmud Cemaleddin el- Hulvî (1993), *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed (2007), *Mesnevî-i Ma’nevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, Der-ya Örs, C. 2, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Muhyî-i Gülşeni (2014), *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşeni (İnceleme-Metin)*, yay. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Nev’izâde Atâyî (2017), *Hadâ’iku ‘l-Hakâ’ik Fî Tekmileti ‘ş-Şakâ’ik Nev’izâde Atâyî’nin Şakâ’ik Zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sami, Mehmed (1316), *Esmâru Esrar*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası. <http://isamveri.org/pdfrisalecosm/R054604.pdf>.
- Sinsoysal, Betül (2017), *İbrahim Gülşeni’nin Türkçe Divanındaki Tasavvufî Kavramlar Üzerine Bir İnceleme*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tek, Ayhan (2009), *İbrâhim Gülşeni’ye Ait Mânevî Adlı Eserin Lâ’li Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terbiyet, Muhammed Ali (1377), *Danışmendân-ı Azerbaycan*, haz. Gulamrıza Tabâtabâi Mecc, Tahran: Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng u İrşâd-ı İslâmî.
- Uludağ, Süleyman (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uzun, Mustafa (1994), “Dede Ömer Rüşeni”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, s. 81-83.
- _____ (2012), “Tevhid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, s. 24-26.
- Yıldız, Alim (2002), “İbrahim Gülşeni’nin Pendnâme’si”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 16, Yaz–Sonbahar, s. 57-95.